

Viggo Hansen:

## »Marginale jorder« og »marginale« mennesker

Kenneth Olwigs bog *Hedens natur*<sup>1</sup> er oprindeligt blevet til som en doktorafhandling fra University of Minnesota, men da den i 1984 med titlen *Nature's Ideological Landscape* udsendtes af et engelsk forlag i The London Research Series in Geography, var den undergået væsentlige ændringer, idet hovedvægten nu var lagt på udviklingen i naturbegrebet, samtidig med at det akademiske sprog var blevet gjort mere læservenligt. Inspirationen til dette litterære-geografiske arbejde kom til forfatteren ved hans første møde med den jyske hede i 1965, som igen førte ham ind i den danske litterære behandling af heden hos Blicher o.a. Det første resultat af denne forskning blev en artikel på engelsk i Blicherselskabets bog *Omkring Blicher*, i 1974. Forlaget oplyser beredvilligt Olwigs data og motiver i den nu foreliggende danske udgave, der stort set er uændret fra den engelske, når man undtager det senere tilkomne kapitel 7 om »marginale« jorder og »marginale« mennesker.

Midt i en mediediskussion om dette emne, der også affødte en forespørgselsdebat i Folkeetinget, kommer Kenneth Olwigs bog *Hedens Natur* som et yderst aktuelt bidrag. Den går dog langt dybere ind i problemet og påviser, hvordan spørgsmålet om marginalitet inden for dansk landbrug også har en historisk dimension, og at sagen har et bredere og dybere perspektiv end det, der fylder dagens debat med de mange diskussioner og indlæg i presserunden.

Ledeordet i Olwigs bog er, som det fremgår af titlen, begrebet »natur« med speciel reference til ordets skiftende betydningsindhold

i diskussionen om den jyske hede, og historisk spænder beretningen fra ca. 1750 til i dag. Nok er det beretningen om hedens historie og som sådan måske den bedste til dato, men langt mere drejer det sig om den almindelige opfattelse af heden som et stykke landskab og om den landskabspolitik, som affødtes heraf, såvel som den meningsdannelse, den lange række af forfattere fra Blicher og Meir Goldschmidt og H. C. Andersen til Dalgas, J. F. Schouw og Jeppe Aakjær var ophavsmænd til. Til denne række af navne kunne man føje Edv. Erslev, hvis bog om Jylland fik stor udbredelse. Alle var de ved deres personlige syn på heden med til at forme en meningsdannelse hos den danske befolkning, og det som herigennem kom til at betyde endnu mere, en politisk meningsdannelse hos myndighederne og hos landets lovgivende forsamlinger, forhold der blev helt afgørende for hedens skæbne. Bogen giver derved et levende indtryk af den rolle, som disse personer kom til at spille for deres samtid, dels via deres digtning og dels via deres praktiske indstilling til hedesagen.

Det fremgår helt klart af den måde, hvorpå Olwig har tilrettelagt sit arbejde, at de kendte navne falder i to helt forskellige grupper. På den ene side har man digterne som de nævnte, hvortil kan føjes endnu et par stykker, hvis personlige opfattelse som belyst i bogens tekst ved gengivelser af deres kunst er typiske eksempler på, hvordan sanselige iagttagelser er i stand til i store kredse at skabe stemninger, der bliver meningsfyldte for læserne, uden at vedkommende gør sig selvstændige overvejelser derover. Heri ligger en side af kunstens virkninger, men man må heller ikke være blind for, at der ligger et strøg af propaganda bagved.

1. *Kenneth Olwig: Hedens natur*. Om natursyn og naturanvendelse gennem tiderne. Teknisk Forlag 1986. 168 s. Kr. 188,-.

Til den nævnte kreds kan man så føje hedens malere som Fr. Vermehren, Hans Smidth og Chr. Dalsgaard, hvis populære kunst gennem reproduktioner er blevet allemandseje, og hos hvem de sanselige iagttagelser gengivet gennem penselstrøg skabte et øjebliksbillede af malernes situationssyn. På den anden side har man så personer som Dalgas og Morville, sekunderet af geografen J. F. Schouw, hvis interesser for heden efterhånden udmøntedes i en nyttepolitik, der virkeliggjordes gennem Hedeselskabet. Dettets formand, Mourier-Petersen, var »sagen« en stor støtte, mens der i begyndelsen var store meningsforskelle mellem Hedeselskabet og Landhusholdningsselskabet, der var blevet stiftet så tidligt som i 1769. Det kan synes så meget mærkeligere, som sidstnævnte var et produkt af oplysningstiden og den merkantilistiske politik og gik ind for fremskridt inden for landbruget. Man havde således i 1800-tallets sidste halvdel to meningsdannende selskaber, hvis modsætningsforhold må have ligget i, at Landhusholdningsselskabet var upolitisk, hvad Hedeselskabet næppe var. En tredje faktor i dette spil var Staten, der også var tidligt inde i billedet og udøvede en ikke ubetydelig rolle, som da denne i 1750'erne sendte Fr. Ludvig Greve von Moltke til Midtjylland for at undersøge mulighederne for en oplomstring af hedens erhverv. Mærkeligt nok omtaler Olwig ikke denne Moltke, hvis levende indberetninger, der tryktes, indeholder detaljerede gengivelser af social og økonomisk karakter fra heden omkring Hering, og hvori man finder kilden til Blichers *Æ Bindstouw*. Denne »forglemmelse« fra forfatterens side kan vel skyldes, at Moltkes indberetninger ikke synes at have fået umiddelbare følger, selv om det igennem dem skinner igennem, at begyndende frihedstanker blandt bønderne var levende.

Olwig lægger berettiget stor vægt på J. F. Schouws holdning til betydningen af en naturvidenskabelig opfattelse som værende en afgørende faktor for Dalgas' og Morvilles arbejde i Hedesagen og for virkeliggørelsen af Hedeselskabets mål. Indflydelsen kommer da også stærkt til udtryk i Dalgas' lille bog *Geografiske Billeder fra Heden* (1867), der fik

stor betydning for den danske befolknings opfattelse af Jylland og for hedens potentielle muligheder og dens foranderlighed. Heri kobler Dalgas den videnskabelige geografiske metode sammen med den litterære opfattelse af heden og påviser, hvordan det fysiske miljø var betinget af samfundsmæssige forhold, og at det var sådanne, der havde forvandlet et oprindeligt skovdække til en lynghede, hvorfor det også var muligt at gennemføre den reciproke proces. En sådan opfattelse var stik imod geologen Forchhammers oversvømmelsesteori og en stor uforanderlig Ahlhede, men fik støtte af efterfølgeren J. F. Johnstrup. Disse videnskabelige tanker har efter Olwigs mening sandsynligvis fremmet det virgilske tema hos Dalgas, når denne sætter lighedstegn mellem træer og frugtbarhed og priser bondegårdshaverne som et vigtigt element af den landlige idyl. Forsåvidt var der hos Dalgas ikke noget egentligt modsætningsforhold mellem Hedeselskabets nyttepolitik og hans tanker om et bosætningsmønster, der favoriserede de idylliske momenter. Det er først senere, at der opstår en konflikt mellem Hedeselskabets virke og Naturfredningsrådet, men da var den jyske hede næsten forsvundet. På samme måde var Jeppe Aakjær »for sent ude«, da han i årene efter 1. verdenskrig forsøgte at genopvække stemningen fra Blichers tid og kom med stærke udfald mod Hedeselskabets politik, som han mente ikke tilgodeså en social forbedring af hedebondens og de fattiges vilkår. Olwig viser i skildringen af Aakjærs indsats stor forståelse for dennes synspunkter, som de kom frem i hans sociale forfatterskab.

I hele det refererede forløb af opfattelsen af heden som et stykke natur og et landskab ser Olwig en afspejling af udviklingen af begrebet natur fra antikkens pastorale landskab med dets forherligelse af en idyl med kildevæld, enge og skyggefylde træer, som det kommer frem i Virgils hyrdedigte, til senere at fremstå som et udtryk for det vilde, uberørte og uforanderlige, hvortil den jyske hede regnedes. Men efter reformationen ændredes billedet af heden til at ideologisk landskab med en forherligelse af fortidens dyder og værdier, som man tillagde de gamle gotiske (jyske) folke-

slag, og som kom til udtryk i et gotisistisk Jyllands natur, en åndsretning som Olwig ser udtrykt i Robert Molesworths *En Beskrivelse af Danmark fra 1692*. Synspunktet kommer også frem i Hans de Hoffmans opfattelse af den jyske hede og dens befolkning, hvis miljø han personligt ikke ønskede forstyrret af en egns- og traditionsfremmed idé som den at lade tyske kolonister bosætte sig på Alheden. Sluttelig når man frem til et landskab, der udstyres med målelige, fysiske egenskaber og potentialer som repræsenteret ved Dalgas og Schouw. I bogens indledende kapitler analyserer Olwig på en blændende måde de alternative opfattelser af naturbegrebet, som det fremstår af antikkens forfattere og den nyere tids filosoffer.

Om kapitel 7 »marginale« jorder og »marginale« mennesker siger forfatteren selv, at hans problemstillinger pludselig aktualiseredes af en forespørgselsdebat i Folketinget d. 22 januar 1986, hvor hovedemnet var de såkaldte marginale jorder og deres fremtidige skæbne. »Marginale« jorder har tidligere været genstand for en geografisk undersøgelse, der med titlen *Opgivne og tilplantede Landbrugsarealer i Jylland*, skrevet af lektor Kr. M. Jensen, blev udgivet af Det kongelige danske geografiske Selskab som *Atlas over Danmark, Serie II, Bind 1*. Her er marginalitetens bærende princip de ændringer i arealudnyttelsen, der har fundet sted i Jylland gennem det meste af dette århundrede, når marker af økonomiske årsager var blevet opgivet og tilplantet. Her ses denne form for marginalitet især at have haft følger i det centrale bakkeland og på Djursland, hvor landskabet er karakteriseret af et stærkt kuperet terræn og kraftigt udvaskede jorder. Når marginaliteten nu er blevet en del af hedesagen, så hænger det sammen med den rimelige opfattelse, at de dårligste jorder må holde for i en tid med overproduktion af de gængse landbrugsvarer. Til en sådan nedlæggelsespolitik er dernæst knyttet den mulige etablering af fristeder for den danske befolkning. Naturfredningsforeningen er naturligvis inde i billedet, selv om det er et spørgsmål om, hvad man freder på denne måde.

Man aner heri Dalgas' tanker og visse ef-

terklange af de virgilske ideer, da der jo ikke kan være tale om en fredning af en »vild fortid« der tilbydes publikum til rekreative formål.

I den løbende diskussion om marginale jorder følger Olwig som hans synspunkt, at disse jorder især har affødt »marginale« mennesker, der gennem tiderne har tilpasset sig den omgivende naturs ressourcer, hvoraf de har plukket lidt hist og lidt her. Forfatteren tænker her især på de grupper af mennesker, der som taterne, natmændene og zigøjnerne havde sat sig uden for samfundet og alligevel var afhængige af det. Man skal nok ikke lægge noget nedladende eller ringeagtende i Olwigs anskuelse, og da slet ikke i hedebondens adfærdsmønstre. Sandheden var snarere den, at hedens bønder ofte har vist større initiativ og opfindsomhed end danske bønder på de mere givtige jorder. Deres valg af boliglokalitet viser i hvert fald en stor indsigt i oparbejdelsen af de mange, men spredte ressourcer, der har stået til rådighed med henblik på opretholdelsen af tilværelsen i dette miljø gennem århundreder. Sociale og økonomiske rørelser ses, også hos Blicher, at have givet større genklang hos hedebonden end hos hans fæller i det etablerede samfund, ligesom man, de ringe trafikforhold til trods, har været mere kontaktsøgende end disse og været i stand til at gribe chancen, omend ofte af nød, når den bød sig, som det skete i den efter 1750 udbredte binderaktivitet. Situationen er nok en anden i dag end dengang. Men hedens beboere er næppe stillet anderledes i social og økonomisk henseende end mange byboere, om hvem man næppe ville bruge betegnelsen marginale mennesker. Diskussionen om marginale jorder og deres mulige fremtid befinder sig endnu i sin begyndelsesfase, og det vil nok kræve en del forskning, inden man når frem til et beslutningsforslag, der formentlig vil indeholde et element af frivillighed fra de berørtes side.

Et litterært-geografisk arbejde som Olwigs må ses som ret enestående i vor tids Danmark, et sted hvori sagligheden forenes med visse visioner. Til det saglige hører også den kartografiske dokumentation i en række kort af forskellig proveniens, og derud over er bo-

gen rigt illustreret med motiver, visende træk af hedens natur, der sammen med teksten gør bogen til et monument, som Olwig her har rejst over den hjertesag, som heden er for ham.

## Erik Gøbel: Danske Handelskompagnier<sup>1)</sup>

I en snart lang årrække har det ikke været moderne at udgive kilder på den facon, som ellers siden historievidenskabens kritiske gennembrud for hundrede år siden har været almindelig.

Dengang var en typografisk nøje gengivelse eneste økonomisk realiserbare mulighed for gengivelse. Ofte lagde dertil udgiverne et meget stort arbejde i indledninger, kommentarer og så videre. Tænk blot på den af L. Laursen påbegyndte udgave af Danmark-Norges traktater 1523–1750.

Med vore dages forbedrede persontransportmuligheder og dokumentkopieringsteknikker (især fotokopi og mikrofilm) er en væsentlig del af begrundelsen for traditionelle kildeudgivelser imidlertid forsvundet.

Dog vil der vel altid være et almindeligt behov for udgivelse af sådanne generelle rækker som Kancelliets Brevbøger – der netop nu genoptages med årgang 1646 efter næsten tyve års pause siden det foregående bind. Derimod kan det synes problematisk at disponere over et betydeligt beløb af dansk historievidenskabs knappe ressourcer til en mere speciel udgave som professor Ole Feldbæks af danske handelskompagniers oktrojer og interne ledelsesregler 1616–1843.

I de senere år har der imidlertid vist sig en stærk tendens til at vende tilbage til mere empirisk betonet historieforskning. Samtidig er kredsen af forskere udvidet betydeligt, og dette giver sig eksempelvis udslag i øget efterspørgsel efter materiale til brug for undervisning på universiteter, seminarier og des-

lige. Desuden betyder de tiltagende tværvidenskabelige aktiviteter, at ikke-skriftkyndige får brug for let adgang til historisk kildemateriale til brug i andre fags forskning. I forelængelse heraf nævner Ole Feldbæk i bogens forord, hvad han opfatter som dens vigtigste raison d'être – og som anmelderen er ganske enig i: »I et signalement af merkantilismen indgår handelskompagnierne som et markant træk. Et studium af 1600- og 1700-tallets danske handelskompagnier kaster lys over væsentlige relationer mellem stat og samfund på det økonomiske, sociale og retlige område og over europæisk og oversøisk handelshistorie, samtidig med at de afdækker betydningsfulde institutionelle udviklingstræk. En samlet udgivelse af de danske handelskompagniers oktrojer og interne ledelsesregler gør det endvidere muligt at studere handelskompagniet som et tidstypisk fænomen snarere end som isolerede enkeltforetagender, og at sammenligne de danske kompagnier med de udenlandske« (side 5).

Ole Feldbæk har i en snes år beskæftiget sig med de danske handelskompagnier, især deres handel på Indien, men også mange andre aspekter af deres virke i de forskellige kolonier, i Europa og i monarkiets indenrigshandel og søfart. Hans seneste bøger har imidlertid handlet om udenrigspolitiske emner eller Danmarks historie i det 18. århundrede i almindelighed, så måske må man opfatte oktrojudgaven som en slags slutsten på Feldbæks omfattende og fortjenstfulde indsats netop på handelskompagniforskningens område.

Det nu foreliggende værk indeholder en kort generel introduktion om de danske handelskompagnier, lidt om udvælgelses- og udgivelsesprincipperne, en litteraturliste, navne- og sted- og sagregistre – samt 49 oktrojer og interne ledelsesregler. Dokumenterne er meget nærliggende opdelt efter de tre geografiske sfærer, hvor handelskompagnierne virkede, nemlig Asien, Guinea/Vestindien og Nordatlanten; hertil kommer de fire kompagnier.

---

*Ole Feldbæk: Danske Handelskompagnier 1616–1843. Oktrojer og interne Ledelsesregler. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. 1986. 779 s., ill. Kr. 366,-.*